

Т.Г. ШЕВЧЕНКО ТА П.І. ПРОКОПОВИЧ: ДУХОВНІ ПАРАЛЕЛІ

В статті висвітлюється питання перебування Т.Г. Шевченка у Батурині у 1843 р., відвідування ним у с. Пальчики Конопотського повіту Чернігівської губернії школи та пасіки вченого-практика П.І. Прокоповича, а також написання Тарасом Шевченком картини «На пасіці» (1843 р.) та повісті «Близнець» (1856 р.), прототипом головного героя якої став П.І. Прокопович.

Ключові слова: Т.Г. Шевченко, П.І. Прокопович, школа, картина «На пасіці», повість «Близнець».

Об'єктивне висвітлення життя і творчості видатного вченого-практика, дослідника із Сіверщини П.І. Прокоповича було б далеко неповним без аналізу таких яскравих сторінок його біографії, як зустрічі та спілкування з передовими людьми того часу, зокрема Т.Г. Шевченком.

Метою є комплексне дослідження питання перебування Т.Г. Шевченка у 1843 р. на пасіці і в школі П.І. Прокоповича в с. Пальчики Конопотського повіту Чернігівської губернії та висвітлення життя і діяльності видатного вченого-бджоляра у художніх та літературних творах Т.Г. Шевченка.

На жаль, П.І. Прокопович не залишив написаної біографії, не мав він і власних біографів, його особистий архів (листи, документи, бібліотека та ін.) був пограбований та знищений. Для об'єктивного відтворення подій можна здебільшого опиратися на свідчення краєзнавців, які подавали матеріал на основі ще переказів очевидців. Серед сучасних дослідників біографії П.І. Прокоповича слід відзначити С. Половнікову, В. Скуратівського, В. Зуя та ін. Але висвітлення цього питання дотепер мало лише фрагментарний характер.

Для здійснення мети нам необхідно виконати наступні завдання:

- проаналізувати стан вивчення даного питання на основі літературних матеріалів;
- виявити невідомі широкому загалу факти на основі першоджерел і дати їм науково-історичну характеристику.

Точних відомостей про час прибуття Т.Г. Шевченка в Україну у 1843 року немає. Як відомо, перші біографічні відомості про Шевченка з'явилися у 1860 році. Більшість мемуарів вийшли друком у 80-90-х роках на сторінках «Київської старовини» (1882-1906), «Руской старины» (1870-1918). Серед авторів – відомі російські і українські письменники, вчені, громадські діячі. За своїм змістом спогади були неоднозначними, багатьом була характерна не лише достовірність, а й власна інтерпретація [1, 5].

Першою ж документальною згадкою про перебування Т.Г. Шевченка в Україні в цей час є власноручний напис Тараса Григоровича на 21 аркуші його альбому 1839-1843 рр.: «1843, Іюня 13,

в ночі на плоту для Дніпра, против межигорського монастиря» [2, 29]. Тобто, як свідчить запис, зроблений рукою самого автора, в червні 1843 року Т.Г. Шевченко вже перебував в Україні.

Шевченко приїздить із Петербургу на батьківщину в період навчання його в Академії мистецтв, щоб здійснити давню мрію – підготувати видання малюнків про Україну. Ескізи до офорту «Живописна Україна» були задумані Шевченком як періодичне художнє видання про історичне минуле України. Серед інших була запланована картина, присвячена гетьманській столиці – Батурину, зокрема замальовки палацу графа Розумовського. Перша подорож Шевченка в Україну, під час якої він відвідав десятки українських сіл і міст, тривала близько восьми місяців.

До речі, вже у 1844 р. вийшов перший і єдиний випуск Т.Г. Шевченка «Живописна Україна». Сучасники відзначали, що саме з приїздом в Україну «сонце» в його роботах засвітило справжнім блиском. У своїх художніх полотнах Шевченко уникає «академічних умовностей», відмовляється від умовностей академічного колориту, вводить справжню широку палітру спекотного літнього дня [3, 56]. Головним місцем перебування на батьківщині у 1843 р., за рекомендацією конференц-секретаря Академії мистецтв В. Григоровича, Т. Шевченко обрав с. Качанівку Борзенького повіту (тепер Ічнянського району Чернігівської області), з власником якої, Г. Тарновським (1788-1853), той познайомився у Петербурзі у 1839 році. Перебуваючи у Качанівці, Тарас Шевченко відвідав і колишню гетьманську столицю – Батурин (зберігся малюнок батуринського замку, який Шевченко виконав у 1843 р.).

П. Жур висловлює думку про те, що саме під час цього приїзду до Качанівки відбулось знайомство Т.Г. Шевченка з П.І. Прокоповичем, чії пасіки були розташовані навколо Батурина – у колишніх парках Івана Мазепи, Пилипа Орлика, генерального судді Кочубея та Кирила Розумовського, засіяних медоносами [4, 5].

У 1843 р., коли відбулась ймовірна зустріч двох великих українців, П.І. Прокопович був людиною зрілого 68-річного віку. У Російській імперії він був визнаним патріархом бджільництва як вчений і блискучий практик, талановитий педагог, що створив першу в імперії і Східній Європі школу бджільництва. Про великий авторитет П.І. Прокоповича свідчить те, що йому навіть вдалося домогтися звільнення від включення до рекрутських списків учнів своєї школи, дітей селян [5, 25].

Т.Г. Шевченку ж було всього 29 років. Не дивлячись на молодий вік, він був вже відомим поетом, адже у 1840 р. у Петербурзі вийшов його перший Кобзар. Він зарекомендував себе як талановитий художник, про якого його перший наставник у Петербурзі Іван Сошенко заявляв, що якби Тарас покинув свої вірші, то був би «більшим

живописцем, як поетом».

Можна припустити, що П.І. Прокопович під час зустрічі познайомив видатного гостя з рукописами своєї геніальної книги «Записки про бджільництво», над якою працював декілька десятиліть і яка носила, окрім наукового, ще й етнографічний характер. Книгу, на жаль, П.І. Прокоповичу так і не вдалось видати. Одну із ймовірних причин заборони на її друкування можна зрозуміти з його листа до колишнього однокурсника з Києво-Могиллянської академії, де П.І. Прокопович писав, що хотів би видати книгу на «хохлацком наречии», «что для нашей нации будет преполезно». Відомо, що в той час існував указ про заборону книгодрукування українською [6, 8].

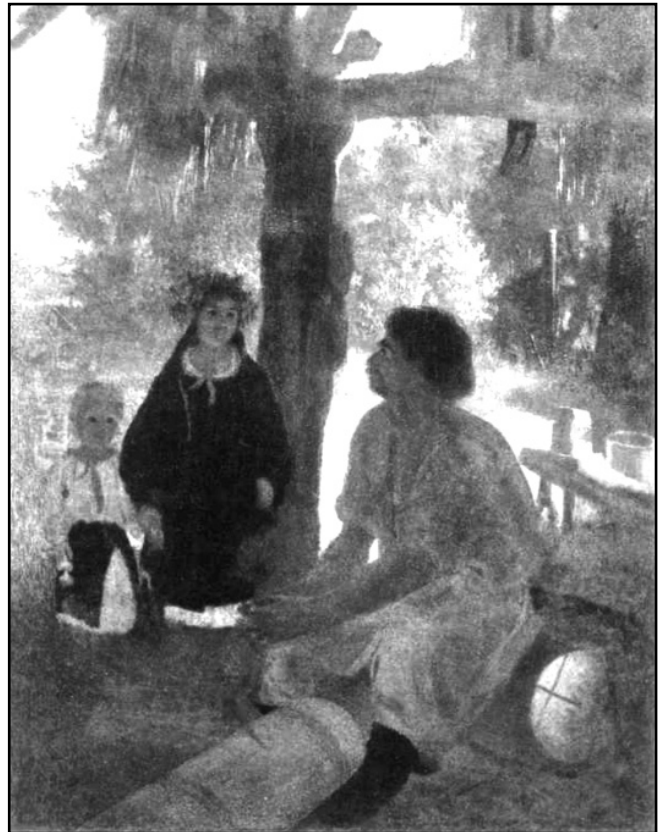
Відомо, що Петро Іванович любив та знав свою історію, і, володіючи чималими матеріальними статками, належав до тих поміщиків-лібералів, хто не цурався національно-демократичних ідей, любив і шанував все українське, присвятив життя бджільницькій справі.

Безперечно, такі характеристики не могли не привабити Шевченка і надихнули його на написання картини «На пасіці». Картину було виявлено під час інвентаризації фондів Державного музею російського мистецтва у Києві. Доти про неї не було згадок ні в автобіографічних, ні в літературних джерелах. Про належність картини саме Шевченку свідчить напис польською мовою на звороті картини. В перекладі він означає: «Дівчина розмовляє з козаком. Картина мальована Шевченком». Пошкоджене в деяких місцях полотно, напівстерті фарби не порушили основного малюнка картини, що дало можливість його успішно реставрувати. На картині змальовано куточок пасіки – під повіткою сидить селянин, що виготовляє вулик. Погляд майстра звернений до двох дівчат, що принесли в горщику обід.

На звороті малюнка, де зображено молодого кобзаря з поводирем, міститься ескіз постаті селянина до картини «На пасіці». Оскільки під малюнком стоїть авторська дата 1843, це дає підставу датувати ескіз і саму картину 1843 роком.

Шевченко залишив не лише картину «На пасіці», а й декілька начерків та ескізів (№ 293, № 294 і № 295), які можна переглянути у книзі Шевченка Т.Г. «Мистецька спадщина (1830-1847)» [7, 175].

До цих пір існують дискусії: хто ж зображений на картині Т.Г. Шевченка «На пасіці», чи дійсно П.І. Прокопович? Насправді це мало ймовірно. Адже майстер, зображений Т.Г. Шевченком, готує не рамковий, втулковий вулик, що винайшов П.І. Прокопович, а вулик старого зразка, який передбачав роебійну систему, проти якої так палко виступав у своїх публікаціях і багаторічній практиці бджоляр-новатор. Якби це насправді був Петро Іванович, то навряд чи він погодився зображувати себе за виготовленням вулика-дуплянки. До того ж, як зазначалось раніше,

Картина Т.Г. Шевченка «На пасіці»

П.І. Прокоповичу на той час було 68 років, він мав двох доньок, які в рік написання картини були значно старшого віку, ніж зображені дівчатка. А про те, що художник змалював не випадкових, а рідних людей, засвідчує надпис чорнилом на нижньому краю аркуша: «Батько на пасіці, вулики довбає, а дітки несуть йому обідать» [8, 158].

На нашу думку найближчим до істини є свідчення краєзнавців на основі переказів старожилів про те, що на картині зображений один з майстрів, що виготовляв вулики на пасіці П.І. Прокоповича. Від'їжджаючи, Тарас Григорович навіть подарував на пам'ять срібну копійку восьмирічній дівчинці, доньці майстра. Як дорога сімейна реліквія зберігається ця копійка у Петра Петровича Пронченка, вчителя із міста Бахмач, нащадка теслі, що працював у Прокоповича [9, 15].

Повертаючись до Петербургу, Т.Г. Шевченко на декілька днів зупинявся на хуторі Гирівка (нині село Шевченкове), що неподалік від м. Конотоп. За словами кріпосного візника Акима Ложки (помер у 1924 році), Т.Г. Шевченко, виїхавши з Гирівки у напрямку до Москви, по дорозі вів з Акимом Ложкою довгу розмову, з якої візник узнав, що Т.Г. Шевченко неодноразово бував у П.І. Прокоповича як у доброго знайомого. Це ж підтверджує і співробітник краєзнавчого музею М.І. Шкляр [9, 15]. Є свідчення, що на пам'ять про цю зустріч П.І. Прокопович навіть назвав один із нових вуликів «Шевченко» [10, 21].

Незабутнє спілкування з пасічником і педагогом із

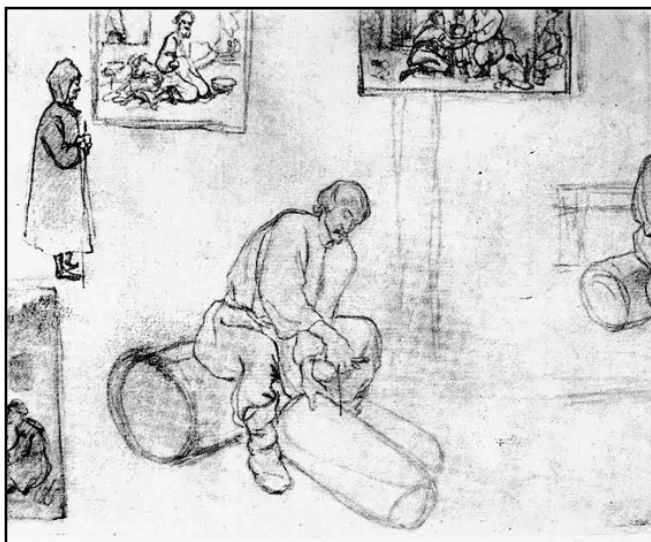

Рисунок Т.Г. Шевченка № 295

Сіверщини спонукало Т.Г.Шевченка аж через тринадцять літ потому повернутися до теми бджільництва. Він пише повість «Близнецы» (1856 р.), прототипом головного героя в якій виступає П.І. Прокопович.

Повість «Близнецы» написана російською мовою, як і всі інші прозові твори, підготовлені Шевченком на засланні в Новопетрівському укріпленні [11, 214-332]. Після арешту у квітні 1850 р. друкувати свої вірші, навіть під псевдонімом, поет не міг – занадто був відомий почерк. До того ж на той час не існувало журналу, який би друкував українські твори. Та й пізнати в російських повістях автора «Кобзаря», поем «Сон» та «Кавказ» було неможливо.

Дійсно, спілкування з П.І. Прокоповичем залишило слід на довгі роки. Можна лише припустити, яке незабутнє враження на молодого Тараса, котрий до двадцяти чотирьох літ був кріпаком, справило те, що Прокопович дав «вільну» своїм кріпакам ще до підписання маніфесту про скасування кріпосного права. Як засвідчує Д.Е. Остен-Сакен, Петром Івановичем, «человеком в высшей степени благородного и современного выпущены на волю с наделом, усадьбами и землею всего 85 душ обоего пола» [12, 490]. Доказом того, що цей факт біографії поміщика-ліберала був відомий Тарасу Григоровичу, є те, що в повісті про головного героя він пише подібне: у відставного сотника не було кріпаків, «він на цей клас дивився як справжній філантроп» [11, 228].

Порівняння життєвого опису головного героя повісті, відставного сотника-пасічника, із біографією Прокоповича засвідчують ще ряд схожостей. Наприклад, сотник читає в оригіналі Вергілія. П.І. Прокопович також читав Вергілія, неодноразово цитував його у своїй статті «Про матки бджолині». Ще, наприклад, описуючи побут на хуторі у сотника Сокири, автор засвідчує, що порядок в ньому «був доведений до педантизму» [11, 220]. Масток Прокоповича насправді різнився високою охайністю, нагадуючи «монастирський скит».

Чи була зустріч двох великих українців випадковою? Подібні зустрічі даруються долею далеко не всім, а лише, як писав Шевченко:

«Тому, чия душа і дума
Добро навчилася любити!
Не раз такому любо стане,
Не раз барвінком зацвіте.
Отак буває в темну яму
Святе сонечко загляне,
І в темній ямі, як на те,
Зелена травка проросте» [13, 406].

Обидва були справжніми гуманістами та просвітителами. Обидва були прекрасними співрозмовниками. Не багатьох в житті знаходиш людей, хто був би рідний по духу. І яке неоціненне щастя людське посягає того, хто знаходить близького. Коли відчуваш – свій! Сучасники Прокоповича згадували, що бесіди з пасічником, випускником богословського класу Києво-Могилянської академії, були наповнені великою мудрістю, мова його була жива й захоплююча. Тарас Шевченко також володів надзвичайною силою слова: «...начнет, бывало, что-нибудь рассказывать, все слушают его молча, будто проповедника» [1, 31].

Спільною для обох була також і любов до рідної пісні. Т.Г. Шевченко мав чудовий, проникливий голос, грав на кобзі. Сучасники стверджували, що якби він не став видатним поетом та художником, то став би загальноновизнаним співаком. А П.І. Прокопович велику увагу приділяв співу у своїй школі. Хто бував у мастку бджоляра, той мав можливість почути, як учні школи у часи відпочинку «поют песни, которые от смешения напевов Малороссийского с Русским, производят звуки далеко разносящиеся: но песня свободная, непринужденная есть отголосок внутреннего довольствия» [14, 435].

Навіть можна відзначити схоже їх ставлення до жіноцтва: обирали за дружин жінок простого соціального стану. За спогадами брата Тараса, В.Г.Шевченка, мріючи про повернення на Україну, Тарас Григорович звертався з проханням знайти йому дружину, яка була б «обов'язково українка, проста, не панського роду, сирота чи наймичка» [1, 151]. Дружина П.І. Прокоповича, Ганна Боровикова, була також простого походження (дехто вбачає демократизм ліберала-поміщика в його житті з простою селянкою, інші ставлять йому в провину брак рішучості, що він не зміг з нею повінчатися). З великою вірогідністю можна припустити, що якщо вона була насправді кріпосною, то майбутній вчений, як людина прогресивних поглядів, дав їй «вільну», як і всім іншим своїм кріпакам.

Отже, саме зустріч Т.Г. Шевченка з П.І. Прокоповичем надихнула Кобзаря на написання картини, присвяченій темі бджільництва, яке є не лише звичайним промислом, а частиною історії українського народу, а також на написання літературного твору «Близнецы», в якому автор через літературний образ дуже вдало передав

головні світоглядні засади П.І. Прокоповича.

Посилання

1. Воспоминания о Тарасе Шевченко / Под ред. Г.А. Дзверіна. – К.: Дніпро, 1988. – 452 с.
2. Шевченко Т.Г. Мистецька спадщина: Живопис, графіка 1830-1847 / Т.Г. Шевченко – Т.7. – Книга 1: Видавництво АНУРСР. – 1961. – 429 с.
3. Андрущенко Т. Святе сонечко загляне / Т. Андрущенко. – Київ-Львів; Афіша, 2003 – 95 с.
4. Хоменко Є.І. Шевченко на Прилуччині / Є.І. Хоменко. – Прилуки, 1928. – 124 с.
5. Раковський Л.Е. П.І.Прокопович – засновник окультуреного бджільництва на Чернігівщині / Л.Е. Раковський // Проблеми географічного краєзнавства Чернігівщини. – Чернігів, 2002. – Вип. 5. – С.21-32.
6. Сенюк С. Лист Петра Прокоповича / С. Сенюк // Архіви України. – 1969. – № 6. – С. 67.
7. Шевченко Т.Г. Мистецька спадщина.: Живопис, графіка 1830-1847 / Т.Г.Шевченко – Т.1. – Книга 2.: Видавництво АНУРСР, 1961. – 560 с.
8. Шевченко Т.Г. Мистецька спадщина: Живопис графіка 1830-1847/ Т.Г. Шевченко. – Т.7. – Книга 2.: Видавництво Академії наук УРСР. – 437 с.
9. [Д.Х. Народная память свидетельствует...] // Пчеловодство. – 1975. – №7. – С. 15.
- 10.Прокопович П.І. Вибрані твори у трьох томах / П.І. Прокопович. – Том 1. – Харків: Фактор, 2010. – 255 с.
11. Шевченко Т. Г. Повести / Т.Г. Шевченко.– К.: Дніпро, 1986. – 455 с.
12. Остен-Сакаян Д.Е. Пчеловодство в с. Пальчихах / Д.Е. Остен-Сакаян // Записки Императорского общества сельского хозяйства Южной России, 1862. – С. 487-492.
13. Шевченко Т.Г. Кобзар / Т.Г. Шевченко. – К.: Дніпро, 1989. – 540 с.
14. Лялин П. Личное обозрение школы пчеловодства, открытой господином Прокоповичем и несколько мыслей о самом пчеловодстве / П. Лялин // Земледельческий журнал. – 1829. – № 27. – С. 425-446.

Демиденко Н.М. Т.Г. Шевченко и П.И. Прокопович: духовные параллели

В статье освещается вопрос пребывания Т.Г. Шевченко в Батурине в 1843 г. и посещение им в с. Пальчихах Конотопского уезда Черниговской губернии школы и пасеки ученого-практика П.И. Прокоповича, написание Тарасом Шевченко картины «На пасеке» (1843 г.) и повести «Близнецы» (1856 г.), прототипом главного героя которой стал П.И. Прокопович.

Ключевые слова: Т.Г. Шевченко, П.И. Прокопович, школа, картина «На пасеке», повесть «Близнецы».

Demydenko N. M. T.H. Shevchenko and P.I. Prokopovych: spiritual parallels

The article covered the issues of famous poet and artist Taras Shevchenko's staying in Baturyn, 1843 and his visit to the school and apiary of P.I. Prokopovych in Palchyky village of Konotop district, Chernihiv province and the appearance of Shevchenko's famous works – «The apiary» painting (1843) and the story «Twins» (1856), where P.I. Prokopovych became the prototype of the main character.

Key words: T.H. Shevchenko, P.I. Prokopovych, school, «The apiary» painting, «Twins» story.

14.03.2013 р.

УДК 94 (092) (477)«18»Чуйкевич

С.М. Єсюнін

МАТЕРІАЛИ ДО БІОГРАФІЇ ПЕДАГОГА ТА ЕТНОГРАФА ПЕТРА ЧУЙКЕВИЧА

Подано архівні документи, що висвітлюють біографічні відомості із життя Петра Чуйкевича (1818-1874) – педагога та етнографа, уродженця Глухівщини.

Ключові слова: етнограф, педагог, гімназія, Рівне, Кам'янець-Подільський, Глухів, П. Чуйкевич, Т. Шевченко.

Чуйкевич Петро Омелянович – педагог, етнограф, фольклорист. Народився 15 грудня 1818 р. у містечку Вороніж Глухівського повіту Чернігівської губернії (нині селище міського типу Шосткинського району Сумської області). З дитинства товаришував з Пантелеймоном Кулішем, який народився в тому ж містечку 7 серпня 1819 р. У 1843 р. закінчив філософський факультет Київського університету, де навчався разом з В. Білозерським та Д. Пильчиковим. Учителював у гімназіях Рівного та Кам'янець-Подільського. Був близько знайомий з М. Костомаровим, О. Бодянським. У червні 1843 р. в Києві познайомився з Т. Шевченком, який згодом (1846 р.) зупинявся у нього в Кам'янці. Крім педагогічної діяльності, П. Чуйкевич займався етнографічними дослідженнями, збирав український фольклор. Був членом Кирило-Мефодіївського братства, за що притягався до слідства, але був звільнений через брак доказів. У 1870 р. П. Чуйкевич очолив щойно засновану в Глухові чотирикласну прогімназію, але 1874 р. діяльність Петра Омеляновича на посту директора обірвала його смерть.

На сьогодні біографія П. Чуйкевича досить повно досліджена. Зокрема, привертають увагу публікації В. Горбатюка [2], Є. Назаренка [6], В. Терлецького [7; 8]. Проте, у Державному архіві Хмельницької області (ДАХМО) у фонді Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії зберігається Особиста справа вчителя Петра Чуйкевича [3] з чотирма документами (див. додатки), які фактично не введено у широкий науковий обіг, але які суттєво доповнюють біографію видатного уродженця Глухівщини.

Як відомо, дотепер не у всіх виданнях впевнено стверджується на походження Петра Омеляновича зі старовинного старшинсько-дворянського роду Чуйкевичів. Принаймні, частина дослідників обережно вказують, що «...на думку українського історика Олександра Оглоблина, Петро Чуйкевич належав до старовинного старшинсько-дворянського роду» [1, 594]. Проте, факт дворянського походження П. Чуйкевича безперечно зазначений у «Малоросійському родословнику» [5, 47-60], а підтверджує його свідоцтво 1828 р. від маршала (предводителя) дворянства Глухівського повіту, яке зберігається у ДАХМО [3, арк. 2-2зв.]. В ньому чітко вказано, що батько Петра Омелян був сином бунчукового товариша Прокла Чуйкевича, онуком